

1861'den Önce Yakın Doğu'da Amerikan Nüfuzu

American Influences in the Near East before 1861

Öz

Osmanlı Amerikan ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı sularındaki ticaret hayatına nasıl başladıkları, başta İzmir, İstanbul ve Beyrut olmak üzere Amerikalı tüccarların bu liman şehirlerinde nasıl örgütlendiklerini, Osmanlı siyasi eliti ile nasıl ilişki kurdukları ve bu ilişkinin Osmanlı topraklarında tarım, gemicilik maden, eğitim ve kültür alanlarına nasıl etki ettiği üzerinde durulmaktadır. Ticaretin yanı sıra araştırmanın üzerinde yoğunlaştığı bir diğer önemli konu ise 1820 yılından itibaren başta Osmanlı'nın Arap coğrafyası olmak üzere ve sonrasında Anadolu'nun dört bir köşesine yayılan Amerikan eğitim ve sağlık kurumlarının ne amaçla ve nasıl yayıldığı konusudur. **Anahtar**

Kelimeler: Amerikan misyonerleri, Osmanlı, Ticaret, Amerika, Protestanlık, Misyonerlik

Abstract

This research, which examines Ottoman-American relations, focuses on how American merchant ships started their trade life in Ottoman waters, how American merchants, especially in İzmir, İstanbul and Beirut, were organised in these port cities, how they established relations with the Ottoman political elite, and how this relationship affected the fields of agriculture, shipping, mining, education and culture in Ottoman lands. In addition to trade, another important issue that the study focuses on is the purpose and spread of American educational and health institutions, which spread to the Arab geography of the Ottoman Empire and then to all corners of Anatolia from 1820 onwards.

Keywords: American missionaries, Ottoman, Trade, America, Protestantism, Missionary

Orjinal Makale Künyesi

Robert L. Daniel, "American Influences in the Near East before 1861", American Quarterly, Spring, 1964, Vol. 16, No. 1 (Spring, 1964), pp. 72-84, URL: <https://www.jstor.org/stable/2710828>

Yazar Hakkında

Robert L. Daniel Ohio Üniversitesi'nde Amerikan Tarihi Emeritus Profesörü olarak görev yapmış ve Merle Curti ile birlikte The Making of an American Community (Bir Amerikan Toplumunun Oluşumu) adlı kitap üzerinde çalışmıştır. Aynı zamanda American philanthropy in the Near East, 1820-1960 (Yakın Doğu'da Amerikan Hayırseverliği, 1820-1960) adlı kitabında yazarıdır.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

Giriş

“Kültür ve teknolojinin aktarımı sadece paylaşılacak bir kültür unsuruna sahip bir toplumun varlığına dayanmakla kalmaz, aynı zamanda isteyerek ya da istemeyerek, bilerek ya da bilmeyerek yeni yollar için geleneksel yolları terk eden ikinci bir toplumun varlığını da gerektirir¹. Balkanların büyük bölümünün yanı sıra bugünkü Türkiye, Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail ve Mısır’ı kontrol eden bir İmparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu, on sekizinci yüzyılın sonlarında bir batılılaşma programı başlatmıştı. On sekizinci yüzyılın ortalarında Ruslar karşısında üst üste aldığı yenilgilerle sarsılan ve Fransız medeniyetinin hayranı olan Sultan III. Selim (1789-1807), İmparatorluğunu askeri açıdan güçlendirebilecek Batılı fikirlere özellikle ilgi duyuyordu. Kendisi bu doğrultuda askeri okullar açtı, Avrupalı askeri danışmanlar ithal etti ve donanmasını yeniden düzenledi. Muzaffer bir savaş yürütme kapasitelerini çoktan kaybetmiş olan Yeniçerilerin, önderlik etmese de desteklediği “eski muhafız” mensupları, bu mütevazı reform çabalarına direndi. II. Mahmud (1808-39), Yeniçeriler, Yunan bağımsızlık hareketini bastırmadaki başarısızlıklarıyla prestijlerini daha da kaybedinceye kadar onların gücünü kırmayı başaramadı. 1826’da Yeniçerilerin acımasızca katledilmesinden sonra II. Mahmud, reform programını genişletti. Güç ve sorumluluğu merkezi hükümette toplamak için idari reformlar başlatıldı, bir kamu hizmeti oluşturuldu, tıp okulları düzenlendi ve seçilen öğrenciler eğitim için Batı Avrupa’ya gönderildi². Bu sırada Osmanlı Devleti ile temas kuran ilk Amerikalılar olan 1780’lerde İzmir’de ticaret yapmaya başlayan Amerika’nın New England bölgesinin gemi kaptanlarıydı. İki ülke arasında ticaret o kadar yavaş gelişti ki ilk Amerikan gemisi 1800 yılına kadar İstanbul’a ulaşmadı ve başlıca liman olan İzmir bile 1820’den önce yılda ortalama ancak on üç Amerikan gemisini misafir ediyordu. Ancak Türkiye’de kalıcı bir merkez kuran Amerikalı tüccar sınıfı, istisnai bir durumdu. Bazı tüccarlar, New England’da üretilen malların satışını ve Yakın Doğu’da üretilen malların alımını denetlemek için birkaç gün ya da birkaç hafta kalarak ara sıra bir Yakın Doğu limanına seyahat ediyorlardı. Çoğu Yankee gemi kaptanı yüklerini Osmanlı ülkesinin içlerine İngiliz ticaret evleri aracılığıyla satıyordu. Dolayısıyla Amerikalı tüccarlar, yaşam tarzlarıyla Levantenler tarafından taklit edilebilecek pek çok şeyi gösteremeyecek kadar azdı³.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikalı tüccarların sayısı 1860’ta bile az olsa da, ikili temaslarının iki önemli sonucu oldu. Tüccarların girişimiyle 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika arasında bir ticaret anlaşması müzakere edilmişti. Kültürel ilişkiler açısından daha önemli olan, tüccarlar tarafından kullanılan yelkenli gemiydi. Şık ve verimli yelkenli gemilere olan ilgi, 1820’den 1843’e kadar olan dönemde Amerika Birleşik Devletleri’ni müzakerelerde temsil eden bir dizi deniz subayı tarafından artırıldı ki bu denizcilerin isimleri şöyleydi: William Bainbridge, John Rodgers, William M. Crane, James Biddle ve David Porter. Komodor Rodgers, üst düzey Türk donanma yetkilisine amiral gemisini gösterdikten sonra, Kaptan Paşa’nın USS North Carolina’nın Osmanlı

1 Bu makalenin bazı bölümleri için yapılan araştırma, Amerikan Felsefe Derneği (American Philosophical Society) tarafından sağlanan bir bursla mümkün olmuştur.

2 Sydney Nettleton Fisher, *The Middle East: A History* (New York, 1959), pp. 261-77.

3 David Offley to J. Q. Adams, January 24, 1824, Negotiations with Turkey, 1818 to 1831, Vol. 1, Pt. 1, General Records of the Dept. of State, Rec. Group 59, National Archives, Washington, D. C.

yetkilisinin gördüğü tüm İngiliz, Fransız veya Rus gemilerinden daha üstün olduğunu söylediğini bildirdi. Amerikan gemileriyle tanışmalarının ve imparatorluk filosunun Navarin Körfezi'ndeki kaybının bir sonucu olarak, Osmanlı hükümeti Amerika Birleşik Devletleri'nde donanma gemileri inşa ettirme hakkı istedi. Birleşik Devletler Senatosu 1830 yılında Türkiye ile yapılan antlaşmaya bu tür hükümler koymayı reddetmiş olsa da, daha sonra Amerikalı deniz teknisyenlerinin Türkiye'ye yardım etmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır⁴.

Denizcilik alanında işbirliği

Bir zamanlar Brooklyn Donanma Tersanesi'nde görevli olan Henry Eckford, Türkiye'de görev yapan ilk Amerikalı teknisyen olma unvanını kazandı. Amerikan becerisinin bir örneği olarak inşa ettiği bir gemiyi sergilemek ve satmak için 1831'de yurtdışına giden Eckford, İstanbul'a gelerek gemisini Sultan'a sattı ve Türk deniz inşaatını yönetmek üzere burada kaldı. Başkan Jackson, Eckford'un takdir mektubu talebini kabul ederken, Dışişleri Bakanı Van Buren, Amerikan maslahatgüzarı David Porter'ı Eckford'un faaliyetlerinin Amerikan tarafsızlığını "en ufak bir şekilde" tehlikeye atmaması konusunda uyardı. Komodor Porter'ın desteğiyle Eckford, 1832'de ölmeden önce Türk filosunu büyütmek için mütevazı bir başlangıç yaptı. Halefi Henry Rhodes, Türk gemilerinde çok sayıda iyileştirme yaptı. Ancak, bir yabancının, yerlerini almasını kışkırdıkları belli olan Türk yetkililerin muhalefetiyle karşılaştı ve Rhodes 1839'da ülkesine gönderildi⁵.

Sonraki yıllarda Amerikalı teknisyenler Osmanlı Devleti'nin askeri ve denizcilik reformlarına zaman zaman katkıda bulundular. Komodor Porter, topun mucidi Bay Cochran'ı Osmanlı yetkilileriyle tanıştırdı. Sultan'a Cochran'ın silahının bir modeli sunulduktan sonra, Cochran'a imparatorluk silah dökümhanesinde işçilerle birlikte bir yer verildi ve kendisine çeşitli olanaklar sağlandı. Türk deniz kuvvetleri üzerindeki Amerikan etkisi olabileceğinden daha azdı, zira Sultan bir Birleşik Devletler deniz misyonunun Türk donanmasının eğitimine yardımcı olması arzusunu dile getirdiğinde, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Birleşik Devletler'in kamu hizmetine ciddi bir zarar vermeden subayları aktif görevden çekemeyeceğini iddia ederek bu talebi reddetti. Alternatif olarak Bakanlık, Osmanlı'nın emekli Amerikan subaylarını istihdam etmesini ya da Türk donanmasındaki genç subayların Amerikan gemilerinde eğitim görmesini önermişti. Bu ya da 1850'lerde Osmanlı hükümetinin bir temsilcisi tarafından Amerikan donanma tersanelerine yapılan müteakip teftiş gezisinden pek bir şey çıkmamış gibi görünüyor⁶.

Genel olarak, Amerikalıların Türkleri donanma inşasında kendi kendilerine yeterli hale getirme çabası sınırlı bir başarıya ulaşmıştır. 1830'larda Türk donanması muhtemelen olduğundan daha güçlüydü. Aksi takdirde, Eckford ve Rhodes'un yardımı olmadan da bu

4 John Rodgers to Henry Clay, July 19, 1826, *ibid*; M. Van Buren to David Porter, April 15, 1831, *Instructions, Turkey*, Van Buren, bir antlaşmanın ABD'nin Türkiye için gemi inşa etmesine izin vermek yerine bağlayacağı korkusunu dile getirdi.

5 Merle Curti and Kendall Birr, *Prelude to Point Four: American Technical Missions Overseas 1838-1938* (Madison, Wis., 1954), p. 155; Van Buren to Porter, April 22, 1831, *Instructions, Turkey*, Volume 1; I. I. David D. Porter, *Memoir of Commodore David Porter of the United States Navy* (Albany, N. Y., 1875), p. 413.

6 Porter to John Forsyth, April 5, 1835, *Despatches, Turkey*, Vol. 5; Forsyth to Porter, May 16, 1837, *Instructions*, Vol. 1; J. M. Clayton to George P. Marsh, June 28, 1850, *ibid*.

gerçekleşebilirdi, ancak Osmanlı hükümetindeki güçsüzlük, bu kazanımları boşa çıkardı. 1820'ye gelindiğinde Osmanlı hükümeti ekonomik sistemini batılılaştırmanın ve modern bir iletişim ve ulaşım ağı kurmanın gerekliliğini görmüş olsa da Amerikalı finansörler ve teknisyenler bu konuda çok az rol oynadı. Sorun Amerikalıların gerekli becerilerden yoksun olması ya da Türklerin Amerikan yeteneklerinden habersiz olması değildi. Sultan I. Abdülmecid (1839-61) Amerika'nın tüfek imalatındaki becerisine dikkat çekmiş ve Samuel F. B. Morse'un yaratıcı dehasını güzel bir nişanla ödüllendirmişti. Diğer taraftan kendi ülkelerinde geniş yatırım fırsatları bulan Amerikalı kapitalistler Türkiye'ye ilgi duymadılar. Osmanlı hükümeti 1860'tan önce kapsamlı bir demiryolu inşa programını finanse etmeye hazır değildi ve güç politikasının gerçekleri, 1830-60 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kalkınmasını, bu tür yatırımları dış politikanın bir eklentisi olarak gören yerel hükümetler tarafından desteklenen İngiliz ve Fransız şirketlerine ayırma eğilimindeydi.

Sultan II. Mahmud'un reformla ilgilenmesine rağmen, Sırp'ların ayaklanmaları (1815-17), Yunan Bağımsızlık Savaşı (1821-30), Rus-Türk Savaşı (1828-29) ve Mısır Valisi Mehmed Ali ile olan çatışmanın (1832-33) art arda yarattığı tehditler nedeniyle saltanatının uzun süreleri boyunca pek bir şey başaramamış olması önemlidir. Gülhane Hatt-ı Şerifi (1839), tüm tebaanın hayatını, özgürlüğünü ve mülkiyetini garanti altına alan ve askeri ve vergi reformu vaat eden bir ilkeler beyannamesi, Abdülmecid'in saltanatının başlarında geldi ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının en yetenekli Osmanlı yetkilisi Reşid Paşa'nın eseri idi. Reşid Paşa, Batılılaşmanın ateşli bir destekçisi olmasına rağmen, planları ülke içindeki gelenekçiler ve hükümetin Balkan topraklarını Rusya'dan koruma kaygısı tarafından engellendi. Reformlar yapılmaya devam etse de, on dokuzuncu yüzyılın en önemli reformu olan Hatt-ı Hümayun, Türkiye'nin 1856'da Paris Barışı'nda Avrupa "Konseyi" nin bir üyesi olarak tanınması için ödediği bedeldi. Çeşitli Hıristiyan kiliselerinin başkanlarının sivil yetkilerini azaltırken, Hıristiyanların sivil haklarını güvence altına alma konusunda çok ileri gitmiştir. Kamu görevi ve vicdan özgürlüğü Sultan'ın tüm tebaasına garanti edildi. İşkence kaldırıldı, hapisanelerde reform yapıldı⁷.

Osmanlı hükümeti belirli bir projeyi yürütmek için Amerikan yardımı talep etme girişiminde bulunduğu, yaşanan deneyim Türklerin yardım talebinden faydalanmaya tam olarak hazır olmadıklarını göstermiştir. En kayda değer olay, Abdülmecid'in Başkan Polk'tan kişisel bir iyilik olarak Türkiye'de pamuk kültürünü geliştirmek için iki ya da üç ziraatçi önermesini istemesi olmuştur. Gururları okşanan Başkan Polk ve Dışişleri Bakanı Buchanan, bir ekici olan Dr. James Bolton Davis ile tıp ve tarımsal kimya eğitimi almış bir inşaat mühendisi olan Dr. J. Lawrence Smith'i bulmak için büyük çaba harcadılar. Davis, Osmanlı topraklarında imparatorluk model çiftliğini yönetti ve çeşitli pamuk çeşitlerini denedi. Davis'i coşkuyla destekleyen Amerikalı Bakan Dabney Carr, Dışişleri Bakanlığı'na Amerikan buğday vantilatörleri, harman makineleri, saban ve vagon örneklerinin gönderilmesiyle Türkiye'ye küçük bir harcamayla "en büyük faydaların" sağlanabileceğini söylese de, bu öneri Dışişleri Bakanlığı tarafından reddedildi. Davis daha sonra, Carr'ın "kamu istihdamının her dalının yönünü ve kârını ele geçirmeye" çalışmakla suçladığı Babıali'nin bazı çalışanlarıyla ters düşmüştür. Smith de dahil olmak üzere diğer gözlemciler

7 Fisher, The Middle East, pp. 315-20.

çalışmanın başarısız olduğunu bildirdirmiştir. Kuşkusuz, Anadolu'nun işlenmemiş yaylalarında pamuk üretiminin umulan genişlemesi çok sonraya kadar gerçekleşmedi. Davis'in sözleşmesi feshedildi ve Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü⁸.

Ancak Smith dört yıl boyunca görevde kaldı ve bu süre zarfında jeoloji ve mineraloji ile madencilik faaliyetlerine önemli katkılarda bulundu. Zımpara yataklarını keşfetmesi, bu kaynakların kullanılmasına yol açtı. O da kalışını sinir bozucu buldu. Osmanlı bürokratları onu gereksiz yere Konstantinopolis'te tuttular. Başkent dışında kendisine yardım etmekten çok onu gözetlemekle vakit geçiren bir “tembel, cahil alçaklar birliği” eşlik ediyordu. Yeni bir kömür sahası açma çabaları, Sultan'ın annesi ve diğer madenlerin sahipleri olarak rekabete karşı çıkan bazı büyük Paşalar tarafından engellendi. Tiksinen Smith, Virginia Üniversitesi'nde ve daha sonra Louisville Üniversitesi'nde seçkin bir öğretim kariyerine devam etmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü⁹.

Misyonerlik faaliyetlerinin etkisi

Amerika'nın Yakın Doğu kültürü üzerindeki en önemli etkisi açık ara misyonerlerden gelmiştir. 1820'de Amerikan Protestanlığı, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarına damgasını vuran dinsel hareketliliğin yarattığı kabarmayı sürdürüyordu. Sınır boylarında yeni ruhun karakteristik ifadesi gürültülü ve sınır tanımayan bir canlanmaydı; Doğu'da ise iç ve dış misyoner cemiyetlerinin kurulmasıyla doruğa ulaştı. Kişinin dini bağlılığının kanıtı, misyoner olarak hizmet etmek ya da en azından misyoner cemiyetlerine cömert mali destekte bulunmaktı. Amerikan Dış Misyon Komiserleri Kurulu (ABCFM) özel bir öneme sahipti. 1812 yılında Cemaat (Congregational), Presbiteryen ve Reform Kiliselerinin ortak girişimi olarak kurulan American Board'un 1820 yılına gelindiğinde Burma, Seylan ve Hawaii'de misyon istasyonları vardı.

1820 yılında Amerikan Board Yakın Doğu'daki ilk misyonunu kurdu. Başlangıçta Kutsal Topraklar'daki Yahudileri ve Müslümanları Protestanlığa döndürmeyi amaçlıyordu, ancak ilk misyonerler kısa sürede ilkinin kayıtsız, ikincisinin ise Hıristiyanlığa militanca düşman olduğunu keşfetti. Orijinal ekibin her iki üyesinin de zamansız ölümü, çalışmaya bir başka gerileme yaşattı. Amerikan Board, misyonu terk etmek yerine, Anadolu ve Levant'taki Ermeni ve Rum Ortodokslar arasında çalışmak üzere, bu grupların kendilerini “Protestanlaştırmalarını” sağlamayı ümit eden yedekler gönderdi. İbrahim Paşa'nın 1830'larda Suriye'yi Sultan'ın kontrolünden çıkarma çabaları ile Fransız ve İngilizlerin Levant ve komşu Mısır'da nüfuz alanları oluşturma çabalarının yol açtığı siyasi karışıklıklara rağmen, Amerikalılar 1830'larda İzmir, Beyrut ve İstanbul'da sağlam bir operasyon üssü kurdular. Yakın Doğu'daki Amerikalı misyonerlerin sayısı hızla arttı. Kısa sürede Yakın Doğu'daki en büyük Protestan grup ve Türkiye'nin iç bölgelerindeki en kalabalık yabancı unsur haline geldiler¹⁰.

Misyonerlik açısından Amerika'nın Kutsal Topraklarla paylaşması gereken en büyük

8 Brown to J. Buchanan, January 5, 1846, Despatches, Turkey, Vol. 10; Dabney Carr to Sec. of State, June 6, 1847, *ibid.*, Vol. 11; Carr to Buchanan, October 24, 1848, *ibid.*, Vol. 11; Carr to Buchanan, December 14, 1848, *ibid.*

9 Philip Brown to Clayton, January 14, 1850, *ibid.* Curti and Birr, *Prelude to Point Four*, pp. 22-24.

10 William E. Strong, *The Story of the American Board; an Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, 1910).

hediye, Kutsal Yazıların Protestan yorumuydu. Amerikalılar yerli Hıristiyanlar tarafından tılsımların, kutsal emanetlerin ve mucizevi resimlerin kullanılmasına ve “cahil, aşağılanmış ve bencil bir rahipler topluluğu tarafından bilinmeyen bir dilde putperest ayinler ve tapınmalar yapılmasına” karşı çıktılar¹¹. Amerikalılar bunun yerine İncil’in yerel dilde kullanılmasını vurgulamışlardır. Misyonerler, Meryem Ana ve Azizlere vurgu yapmayarak ve mum, tütsü ve giysi kullanımını terk ederek, ibadet ayinindeki vurguyu ayinden yerel dilde verilen vaaza kaydırdılar. Din adamları ve ruhban sınıfından olmayan kişiler tarafından doğaçlama dua edilmesi teşvik edilmiştir. Manastırcılık, bekâr bir ruhban sınıfı ve piskoposluk yönetimi, cemaatini ruhban olmayan görevlilerle işbirliği içinde yöneten atanmış bir papaz için reddedilmiştir. Yerli Hıristiyanların çok azı Kalvinist Hıristiyanlığın doğuştan gelen üstünlüğüne hemen ikna oldu. Rahipler, piskoposlar, başpiskoposlar ve patrikler anlaşılır bir şekilde Amerikan öğretilerini cemaatleri üzerindeki hakimiyetlerine yönelik bir tehdit olarak gördüler ve kısa süre içinde düşmanca bir tavır takındılar. Suriye’deki Maruni patriği misyonerlere ve din değiştiren maruni mensuplarına lanet okudu. Maruniler “onları ziyaret etmemeli, çalıştırmamalı, onlara iyilik yapmamalı, selam vermemeli ya da onlarla herhangi bir şekilde sohbet etmemeli, onlardan kokuşmuş bir üye ve cehennem ejderhaları gibi uzak durmalıydılar.” Protestan olan yerli Hıristiyanlara zulmedildi. Dükkânları boykot edildi, yerli öğretmenler ve papazlar sürgüne gönderildi, erkekler ve kadınlar sokaklarda taşlandı, başparmaklarından asıldı, yüzlerine tükürüldü ve yüzlerine vuruldu, bastinado ile işkence edildi ve suçlama ya da yargılama olmaksızın hapsedildi. Amerikalılar ısrarcıydı, ancak Ortodoks kiliselerinde reform yapmak bir yana, 1840’ların sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu’nun dini yelpazesine eklenen küçük bir yerli Protestan kilisesi kurmayı başarmışlardı¹².

Bu Protestan topluluğunun kurulmasının hemen siyasi yansımaları oldu, çünkü Osmanlı Türkiye’si Müslümanlar, Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar ve Roma Katolik Hıristiyanları gibi birçok halktan oluşan bir ülkeydi. İslam’a dayalı bir hukuka sahip olan Müslüman Türk, Hıristiyan azınlıkları kendi kiliseleri aracılığıyla yönetmiştir. Dolayısıyla, bir Protestan kilisesinin kurulması, doğmakta olan Protestan topluluğunun yönetilebileceği mekanizmaların kurulmasını gerektirmiştir. Osmanlı’nın Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlarla yaşadığı deneyimler, bu dini toplulukların yabancı güçler tarafından Osmanlı gücü ve prestijine zarar verecek şekilde sıklıkla kullanıldığını göstermişti. Rusya, Sultan’ın Ortodoks tebaasının koruyucusu rolünü üstlenirken, Fransa Roma Katolikleri için şefkat gösteriyordu. Amerikan hükümeti, bu kadar uzak bir bölgede fazla güç uygulayamayacak kadar iç genişleme ve kölelik ajitasyonu ile meşgulü ve kilise ile devletin ayrılması doktrininin çok bilinçli bir şekilde uygulanması, Amerikalı diplomatların Protestan toplumunun çıkarlarını savunmasını daha da kısıtladı. İngilizler, Amerikan hükümetinin adım atmaya korktuğu yere koştu. Protestan bir ulus ve önde gelen bir ticari güç olarak İngilizler, Türkiye’deki Protestan toplumunun garantörü olarak dini özgürlüğün savunuculuğunu yapabileceklerini ve Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine karışma “hakkını” elde edebileceklerini gördüler. 1840’ların sonlarında Sir Stratford Canning liderliğindeki İngilizler, Sultan’ı Protestan

11 N. G. Clark, "The Gospel in the Ottoman Empire," American Board of Commissioners for Foreign Missions, *Annual Report*, 1878, p. xix.

12 American Board, *Annual Report*, 1827, p. 60.

cemaatine o zamana kadar Roma Katolik, Rum Ortodoks ve Ermeni Gregoryen azınlıkların sahip olduğu hakları vermeye zorladı. Böylece Amerikalı misyonerler Türkiye ve Suriye’de bir Protestan kilisesi yaratarak İngilizlere Yakın Doğu’daki güç mücadelesinde kullanabilecekleri bir koz sağlamış oldular. Osmanlı toplumu, ne eski Hıristiyan grupların ne de Osmanlı hükümetinin takdir ettiği bir gelişmeyle daha da parçalandı. Yerli Protestanlar taciz edildikçe, Amerikalılar kendilerini iç bölgelerdeki uzak misyon karakollarını korumak için İngiliz diplomasisine bağımlı bir durumda buldular. Osmanlı hükümeti zaman zaman Amerikalı misyonerlerin İngiliz politikasına verdiği desteği protesto etmiştir¹³.

Amerika’dan gelen misyonerler, en azından başlangıçta, niyetlenmeden, Hıristiyanlığın kendi özgün tarzlarından çok daha fazlasını aktardılar. İzmir (şimdiki İzmir), Beyrut ve Konstantinopolis’teki (İstanbul) ilk istasyonlardan sonra Kayseri, Tarsus, Diyarbakır, Trabzon ve hatta kuzeybatı İran’daki Urumiye’de misyonlar kuruldu. Bu merkezlerin her birinde, 1860 yılına gelindiğinde yerli Protestanların Amerikan kitaplarını, süreli yayınlarını, cam pencerelerini ve dikiş makinelerini görebilecekleri Amerikan evleri kuruldu. Burada ayrıca hafif, sağlam arabalar ve diğer basit çiftlik aletleri de vardı. Misyonerin başı açık ve eğitilmiş karısı ve kızları da ortalıktaydı. Misyoner ve ailesi Protestan ahlakını temsil ediyordu; dürüstlük ve itidal en önemli erdemlerdi. Protestan gruba katılmak isteyen yerlilerden, bir kısmı Protestan ahlakını benimsemek ve uygulamaktan oluşan dini bir deneyim yaşadıklarına dair ikna edici kanıtlar sunmaları bekleniyordu¹⁴.

Misyoner sadece Amerikan yaşam tarzının bilinçsiz bir taşıyıcısı olarak hareket etmekle kalmamış, aynı zamanda oldukça bilinçli bir şekilde halk eğitiminde yenilikler yapmaya çalışmıştır. Okulların kurulması Yakın Doğu’daki en büyük Amerikan misyonerlik girişimi oldu. 1820’lerin ortalarında misyoner eşleri kendi çocukları için sınıflar düzenledi ve komşu yerli çocukları “onlara öğretildiklerini öğretmek için” içtenlikle kabul etti. 1830’ların sonu ve 1840’larda yerli gençlerin Kutsal Yazıları kendi kendilerine okuyabilmeleri için ilkokulların açılması gerekli görülmüştür. 1840’ların ortalarında Protestan ve Protestan olmayan Hıristiyanlar arasında bir bölünme ortaya çıktığında, okullar Protestan topluluğunu bir arada tutmak için de ek olarak gerekli görülmüştür¹⁵.

1830’larda ve 1840’ların başında okullar Lancaster tipindeydi; Amerikalı öğretmen büyük öğrencilerle, onlar da küçük öğrencilerle çalışıyordu. Dönem boyunca, aynı dönemdeki çoğu Amerikan okulunda olduğu gibi, sınıflar notlandırılmamıştır. Basit müfredat okuma, yazma ve aritmetik üzerine yoğunlaşmıştır. Metin olarak İncil kullanılmıştır. Eğitim Suriye ve Lübnan’da anadil olan Arapça, Türkiye’de ise Ermenice verilmiştir. Sınıflar sade, genellikle toprak zeminli ve hasırlarla kaplıydı. Ancak öğrenciler, Müslüman eleştirilenlere çok dünyevi gelen bir uygulama olan Amerikan tarzında sıralara

13 Philip Brown to James Buchanan, March 1, 1846, Despatches, Turkey, Vol. 10.

14 Henry Harris Jessup, *Women of the Arabs With a Chapter for Children*, eds. Charles S. Robinson and Isaac Riley (New York, 1873), p. 80; Justin Perkins, *A Residence of Eight Years in Persia, Among the Nestorian Christians: with Notices of the Muhammedans* (New York, 1843), p. 296; H. G. O. Dwight, *Memoir of Mrs. Elizabeth B. Dwight* (New York, 1840), pp. 287-88.

15 E. D. G. Prime (ed.), *Forty Years in the Turkish Empire; or Memoirs of Revt. William Goodell, D.D.* (New York, 1876), p. 93; Arthur Judson Brown, *One Hundred Years; a History of the Foreign Missionary Work of the Presbyterian Church in the U.S.A.* (New York, 1936), p. 983.

ya da masalara oturtulmuştur¹⁶.

1840'lar ve 1850'lerde orta dereceli okulların açılması arzu edilir hale gelmişti. Bunların açık amacı, sonunda ilkokullarda ve yerli kiliselerinde görev yapacak yerli liderliği geliştirmektir. Cyrus Hamlin, İstanbul'un dış mahallelerinden Bebek'te matematik, fizik ve kimyanın yanı sıra İngilizce eğitimine verdiği önemle dikkat çeken bir yatılı okul kurdu. Bir zamanlar çırak olan Hamlin, kendi kendine yardım programına öncülük ederek öğrencilerin sac sobalar ve satışa sunulmak üzere çeşitli metal ürünler yaptığı bir atölye kurdu¹⁷. Suriye'de başlıca okul Abeih'teki Akademi idi. 1843 yılında Cornelius Van Dyck tarafından kurulan kurum, öğretmen eğitimine önem vermiştir. Okulun büyümesi yavaş oldu; kuruluşundan on yıl sonra sadece yirmi dört öğrencisi vardı¹⁸.

Eğitim çalışmalarının etkisi esas olarak küçük Protestan topluluğu üzerinde olmuştur. Bu etki, çoğu zaman dolaylı da olsa, başkalarına da ulaştı. Daha 1832 yılında Komodor Porter, Türkler arasında okullar açılmasını "hayret verici, belki de İmparatorluğun ABD ile ittifakından elde ettiği en büyük faydalardan biri" olarak yorumlamıştır. Üç yıl sonra, Sultan'ın misyoner eğitimcilerden, biri yaklaşık bin genç askerin devam ettiği iki okul kurmak için yardım istediğini bildirdi. Okullar için kitaplar ve araçlar bir misyoner olan William Goodell tarafından hazırlanmıştır. Porter, okulları birkaç kez ziyaret ettikten sonra, küreler, bir planetarium ve katı geometriyi öğretmek için küre, küp ve koni modelleri içeren ekipman karşısında şaşkınlığını dile getirdi. Öğrencilerin okuma konusunda kaydettiği ilerleme de onu aynı derecede şaşırtmıştı¹⁹.

Hıristiyanların Kutsal Söz'e kendi dillerinde erişebilmesi Protestanlığın bir zorunluluğuydu. Böylece American Board kuruluşunda Yakın Doğu'ya bir basın ve matbaa göndererek broşürler, Testamentler ve hatta tüm İncilleri yayınladı. Misyonerler, Hıristiyanlığa eşlik etmesi gerektiğine inandıkları adetlerle tutarlı bir kalitede boş zaman okumalarının yanı sıra okuryazarlığı yaymak için kullanılacak ders kitapları ve görsel araçlar basmaya yöneldi.

Osmanlı İmparatorluğu çok dilli bir ülke olduğu için misyonerlerin karşılaştığı sorunlar çeşitliydi²⁰. Basın 1820'lerde kurulduğunda Arapça'da uygun bir hareketli yazı yoktu. Bu sorun 1830'larda Eli Smith ve Holman Hallock adlı iki misyoner matbaacı tarafından çözüldü. Bu matbaacılar Arapça yazı örneklerini topladıktan sonra "Amerikan Arapçası" üretmek için gerekli zımba ve matrisleri tasarladılar ve böylece Fas'tan Filipinler'e kadar uzanan Arap dünyasına estetik açıdan hoş ve ortografik açıdan doğru bir yazı yüzü sağladılar. Smith ve Hallock Arapça bir basın geliştirirken, diğer misyonerler de

16 Prime, *Memoirs of Rev. William Goodell*, p. 129; Perkins, *Eight Years in Persia*, p. 251; Thomas Laurie, *Woman and Her Savior in Persia* (Boston, 1863), pp. 39-40, 45.

17 Cyrus Hamlin, *My Life and Times* (Boston, 1893), pp. 209-49, 371; also, American Board, *Annual Report*, 1856, p. 50; *Annual Report*, 1862, p. 83.

18 Lutfi M. Sa'di, "Al Hakim Cornelius Van Alen Van Dyck (1815-1895)," *Isis*, XXVII (1927), 25; F. J. Bliss (ed.), *The Reminiscences of Daniel Bliss* (New York, 1920), pp. 111-12.

19 Porter to Forsyth, July 25, 1832 and April 22, 1835, both in *Despatches, Turkey*, Vol. 7. An American Long Resident at Constantinople [David Porter], *Constantinople and Its Environs* (2 vols.; New York, 1835), II, 311.

20 David Greene, "The Employment of the Press in Promoting the Missionary Work," American Board, *Annual Report*, 1840, p. 50.

İstanbul’da Rumca ve Ermenice yayın yapan bir basın kurmak için çalışıyorlardı. 1834’te Türkiye-İran sınırındaki Urumiye’de Süryanice yayın yapan bir basın kuruldu²¹.

Basımevlerinin üretiminin büyük bir kısmı açıkça dini materyallerdi, ancak seküler yayınların miktarı da önemliydi. Birçok misyoner imla, coğrafya, aritmetik ve ahlak bilimi üzerine kitaplar hazırlamıştır. Bu metinlerden bazıları yüzyılın sonuna kadar standart olarak kaldı ve ilk olarak Amerikan misyon okullarında hizmet gördü. Daha sonra Ermeni, Rum ve Türk okulları tarafından kullanılmıştır. Yetişkinler için uygun okuma materyalleri sağlamak önemli görünüyordu. En ünlüsü Leigh Richmond’un Sütçünün Kızı olmak üzere, ahlaki hikayeler İngilizceden yerel dillere çevrilmiştir. Misyon ayrıca 1840’larda 400’den fazla abonesi olan aylık The Greek Magazine of Useful Knowledge dergisini de yayınladı²².

Basının kurulmasıyla yakından ilişkili olarak birçok misyoner bilim adamı olarak ortaya çıkmıştır. Eli Smith ve Cornelius Van Dyck, değerli özgün çalışmalar yapabilen Arap akademisyenler oldular. Uzun süredir düşüşte olan klasik Arap edebiyatı, misyoner okullarının genişleyen bir kitle yaratması ve basın yoluyla daha da büyük bir kitleye ulaşılmasıyla yeniden canlandı. Smith ve Van Dyck ile işbirliği yapan iki yerli, Arapça-İngilizce sözlüğü derleyerek ve bir Arap Ansiklopedisi başlatarak Arap edebî rönesansını ateşleyen başlıca kişiler oldular. Justin Perkins’in Süryani edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar da benzer bir öneme sahiptir²³.

Misyonerler tıp alanında belirsiz bir şekilde ve sınırlı bir başarıyla ilerlediler. İlkel yaşam koşulları nedeniyle misyon çalışmaları, birçok Amerikalının hayatına mal oldu. Amerikan Board, “sahada etkin bir güç bulundurmanın kolay olmadığını” belirtmiştir²⁴. 1843 yılı itibarıyla personelden dokuzu yurtdışında ölmüş, dördü ise sağlık nedenleriyle Amerika’ya geri dönmüştü. Sağlık koşulları nedeniyle birçok misyon karakolu her yıl üç ila altı ay karantinaya alınıyordu. Bu gibi durumlarda Kurul, misyon personelinin bakımı için her misyon istasyonuna bir tıp doktoru atamıştır. Kaçınılmaz olarak doktorlardan da yerlilere hizmet vermeleri istendi. O zamanlar Amerikan tıbbı pek de “bilimsel” değildi; doktorlar hala her türlü hastalık için hastaların kanını akıtıyordu, bu nedenle Amerikalı doktorun yerli pratisyene göre çok az üstünlüğü vardı. Urumiye’deki Asahel Grant gibi istisnai bir hekim, yerli doktorlara ilaç örnekleri vermiş ve kendi uygulamalarında deneyebilmeleri için aletler ödünç vermiştir²⁵. Zaman zaman bir misyoner halk sağlığı üzerine bir broşür yazmıştır. Amerikalılar kırıkların düzeltilmesinde, dış tümörlerin ve kataraktların çıkarılmasında mükemmeldi. Ancak misyon doktorları, tıbbi becerilerini ve uygulamalarını “yalnızca misyonun ruhani amaçlarını ilerletmenin bir aracı olarak”

21 Henry Harris Jessup, *Fifty-three Years in Syria* (2 vols.; New York, 1910); p. 55; American Board, *Annual Report*, 1836, pp. 51, 114; *Annual Report*, 1837, p. 64; *Annual Report*, 1838, pp. 64, 65.

22 American Board, *Annual Report*, 1839, p. 74.

23 George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (Philadelphia, 1939), p. 40, Amerikan basınının eğitimcilerle yeni ufuklar açtığını ve "Arap dilinin bir düşünce aracı olarak rehabilitasyonunun" önünü açtığını ısrarla vurguluyor. Thomas Laurie, *The Ely Volume; or the Contributions of Our Foreign Missions to Science and Human Well Being* (Boston, 1881), p. 195.

24 American Board, *Annual Report*, 1843.

25 American Board, *Annual Report*, 1838, p. 78.

görmelerini emreden talimatlarla engelleniyordu²⁶. Kurulun tıbbi çalışmalara olan ilgisi hiçbir zaman büyük olmamış, 1840'larda azalmış ve 1870'lere kadar yeniden canlanmamıştır. Misyonerlik hevesi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki American Board yetkililerinin eğitim ve bilimsel çalışmaları desteklemeleri gerektiğinden hiçbir zaman tam olarak emin olmadıkları anlamına geliyordu. İlk misyonerler Yakın Doğu'ya gitmeden önce bile Board, Cornwall, Connecticut'ta Amerikan Kızılderili gençlerini "misyoner, doktor, cerrah, okul müdürü ya da tercüman" olarak yetiştirmek ve putperest uluslara Hıristiyanlığı ve medeniyeti geliştirebilecek tarım ve sanat bilgilerini aktarmak üzere tasarlanmış bir yatılı okul kurmuştu²⁷. Ancak çoğu zaman bu tür faaliyetler konusunda tereddütleri olmuştur. Amerikan Board öncelikle "dinsiz topraklarda İncil'i yaymak" amacıyla kurulmuştu²⁸. Seküler hayırseverlik girişimlerinde bulunmak da gerekli ve uygun muydu? Kurul'daki köktendinciler İncillerine başvurdular ve gözlemler: "Mesih'in ya da Havarilerinin sanat ve bilimde herhangi bir icat ya da keşif yaptığını ya da doğrudan edebiyatı teşvik etmeye çalıştığını görmüyoruz". American Board'un "uygarlığı, edebiyatı ya da sanatı teşvik eden bir cemiyet" olamayacağı sonucuna vardılar²⁹. Liberaller ise "insan mutluluğuna ve refahına katkıda bulunan ya da insanları ahlaki olduğu kadar entelektüel ya da sosyal açıdan da yüceltmeye uygun olan her şeyin, karakteri itibarıyla Hıristiyan olduğu ve bir Hıristiyan misyonerin ilgisini hak ettiği" görüşünü benimsemişlerdir.

Bu bakış açısının baş sözcüsü, 1832'den 1848'e kadar Amerikan Board Sekreteri olan Rev. David Greene, Hıristiyanlığın kendi başına yerlilere alfabe yapmayı, basın icat etmeyi ya da okul sistemi kurmayı öğretmediğini kabul etti. Ona bir saban yapmayı, bir balta yapmayı ya da bir giysi dokumayı öğretmedi. "Yeryüzünün aydınlanmamış topluluklarına entelektüel ve sosyal durumlarını iyileştirmek için ihtiyaç duydukları tüm araçları" sağlamak için daha kültürlü uluslarla ilişkiye de güvenilemezdi. Yerli toplumların kültürel ve ekonomik gelişimi olmadan Hıristiyanlık çok az şey başarabilirdi. O halde misyonerin görevi yerlilerin tarım aletlerini kullanmayı öğrenmelerine, rahat konutlar inşa etmelerine, düzgün giysiler yapmalarına, edebiyat ve bilim öğretmelerine, "tüm yararlı sanatları ve icatları...." teşvik etmelerine yardımcı olmaktı³⁰. Kısacası, Türkiye misyonunun bir üyesinin ifade ettiği gibi, misyoner bir Hıristiyan hayırsever olmalıydı³¹.

Genel olarak misyoner ve onu destekleyen toplum bir ikilem içinde kalmıştır. Yurt içinde Amerikan kültürünün seküler unsurlarını yaymak için açıkça fon kampanyası yapamazlardı, ancak yurt dışında fonlarının bir kısmını Levanten yaşam seviyesini yükseltmek için harcamaktan kaçınmazlardı. Bunun etkisi, hayırseverlik çalışmaları için mevcut parayı sınırlamak, ama aynı zamanda misyoneri Amerikan Protestanlığının taşralı

26 "Instructions of the Prudential Committee, October 24, 1832, to . . . Doctor Asa Dodge," American Board, Annual Report, 1832, p. 156.

27 *First Ten Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions with Other Documents of the Board* (Boston, 1834), p. 307.

28 Ibid., p. 43.

29 American Board, *Annual Report*, 1856, p. 64.

30 Rev. David Greene, "The Promotion of Intellectual Cultivation and the Arts of Civilized Life in Connection with Christian Missions," *Annual Report*, 1842, pp. 69-75.

31 Annual Report, 1834, p. 54.

karakterini kırmak için bir araç haline getirmektir.

1860 yılına gelindiğinde American Board, Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanında yerli Protestan kiliselerinden oluşan sağlam bir sahil hattı kurmuştu. Onlarla birlikte destekleyici okullar, bir misyon basını ve birkaç doktor da gitti. Bir avuç öncü, her zaman görünür olmasa da önemli başarılarla imza attı. Bu okulların temelinde, sonraki yarım yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en büyük tek okul sistemi ortaya çıktı. Misyoner basınının dergilerinden biri 1914'e kadar İmparatorlukta en geniş tiraja sahipti; misyoner personelinden 1860'larda İstanbul'da birinci sınıf bir mühendislik okulu olan Robert Kolej'in ve Beyrut'ta birinci sınıf bir tıp okulu olan Suriye Protestan Koleji'nin kurucuları çıktı. Çalışmalarının başarılı olduğunu rakipleri bile itiraf etmeye hazırdı. Bir Yunan piskoposunun 1859'da itiraf ettiği gibi, Amerikalılar “yararlı bilginin yayılması ve Suriye'nin edebi açıdan ilerlemesi için yarım yüzyıl boyunca diğerlerinin başardığından daha fazlasını yaptılar³².

Sonuç

Aynı zamanda, Amerikan etkisinin Osmanlı toplumunun ve kültürünün bazı kesimlerini diğerlerinden daha fazla etkilediği de kabul edilmelidir. Osmanlı hükümeti reform ihtiyacının farkında olsa da, hükümetin net bir şekilde düşünülmüş bir planı yoktu. Türkiye'de hükümetin emriyle faaliyet gösteren Amerikalı teknisyenler, ülkeyi çoğu zaman reforma hazırlıksız, hatta düşmanca buldular. Amerika'nın en büyük çabası olan misyonerlerin çabası Osmanlı toplumu üzerinde bölücü bir etki yarattı. 1860 yılına gelindiğinde Türkiye, yüzyılın başında olduğundan daha az istikrarlıydı. Avrupalılar reform konusunda yeterince ileri gitmediği için Sultan'ı tahttan indirmeyi arzuluyorlardı; Müslüman tebaa Türkiye'ye zorla kabul ettirilen tavizler nedeniyle aşığılmıştı; Hıristiyan tebaanın ise devrim planları yaptığı bildiriliyordu³³. Amerikalılar Osmanlı devletinin parçalanmasını önlemeye hazır olmasalar da, çalışmaları Türkiye'nin Batılılaşmasını hızlandırmaya yardımcı oldu.

Kaynakça

Sydney Nettleton Fisher, *The Middle East: A History* (New York, 1959).

David Offley to J. Q. Adams, January 24, 1824, Negotiations with Turkey, 1818 to 1831, Vol. 1, Pt. 1, General Records of the Dept. of State, Rec. Group 59, National Archives, Washington, D. C.

Merle Curti and Kendall Birr, *Prelude to Point Four: American Technical Missions Overseas 1838-1938* (Madison, Wis., 1954).

. David D. Porter, *Memoir of Commodore David Porter of the United States Navy* (Albany, N. Y., 1875).

William E. Strong, *The Story of the American Board; an Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, 1910).

N. G. Clark, “The Gospel in the Ottoman Empire,” American Board of Commissioners

32 Williams to Cass, December 28, 1859, Despatches, Turkey, Vol. 16.

33 Williams to Cass, September 20, 1859, ibid.

for Foreign Missions, *Annual Report*, 1878, p. xix.

Henry Harris Jessup, *Women of the Arabs With a Chapter for Children*, eds. Charles S. Robinson and Isaac Riley (New York, 1873).

Justin Perkins, *A Residence of Eight Years in Persia, Among the Nestorian Christians: with Notices of the Muhammedans* (New York, 1843).

E. D. G. Prime (ed.), *Forty Years in the Turkish Empire; or Memoirs of Revt. William Goodell, D.D.* (New York, 1876).

Arthur Judson Brown, *One Hundred Years; a History of the Foreign Missionary Work of the Presbyterian Church in the U.S.A.* (New York, 1936).

Thomas Laurie, *Woman and Her Savior in Persia* (Boston, 1863).

Cyrus Hamlin, *My Life and Times* (Boston, 1893).

Lutfi M. Sa'di, "Al Hakim Cornelius Van Alen Van Dyck (1815-1895)," *Isis*, XXVII (1927).

F. J. Bliss (ed.), *The Reminiscences of Daniel Bliss* (New York, 1920).

Henry Harris Jessup, *Fifty-three Years in Syria* (2 vols.; New York, 1910).

George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (Philadelphia, 1939).

Thomas Laurie, *The Ely Volume; or the Contributions of Our Foreign Missions to Science and Human Well Being* (Boston, 1881).